

OSMANLI MEŞRUTİYET DÖNEMİ TARİHÇİLERİNDEN ŞEHBENDERZÂDE FİLİBELİ AHMED HİLMİ'NİN TARİH METODOLOJİSİYLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

Adem APAK*

ÖZET

İslâm tarihçileri, tarih sahasında pek çok eserler vücuda getirerek, geçmişteki olayları bizlere aktarmışlardır. Ancak, belli usüller takip edilmeden yazıldığı için günümüze intikal eden bu kaynaklardan yeteri kadar istifade edilmesi mümkün olmamaktadır. Bu durumu ortaya koyan Şehbenderzâde, İslâm Tarihi adını verdiği eserin başında tarihe bakışımız ve tarihi bilgilerden yararlanmamız hususunda kıymetli teklif ve tavsiyelerde bulunmaktadır. Biz çalışmamızda müellifin bu konudaki fikirlerini ortaya koymaya çalışacağız.

SUMMARY

The ideas of Şehbenderzâde Ahmed Hilmi, one of famous historian in the Period of Meşrutiyet about methodology of history

In this article we try to study the ideas of Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi about methology of history.

GİRİŞ

Müslümanlar, tarihin belli devirlerinde büyük medeniyetler kurdular. Asırlar boyu devam eden bu medeniyetler, güçlü oldukları dönemlerde insanların hemen tüm problemlerine çözüm bulacak bir model oluşturmayı başardılar. Ancak günümüzde İslâm toplumlari, karşılaştıkları kaldıkları

* Dr.: Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi İslâm Tarihi Anabilim Dalı

meselelerin halli konusunda çözümler bulmak bir tarafa, yeni yeni sıkıntılarla boğuşmaktadırlar¹. Müslüman milletler, meselelerini çözmek için zengin kültür birikimlerine dayanarak bilgi edinme ve bilgileri kullanma yollarını bulmak zorundadırlar. Bu da ortaya metodoloji (usûl) konusunu çıkarmaktadır. Yaşadığımız dünyada İslâm'ın bilimsel geleceğini yeniden oluşturmada en önemli meselelerden birisi, belki de başta geleni metodoloji sorunudur².

Bilimsel kaynaklardan istifade etmek ve yeni bilgiler üretmek için, bütün bilim dallarında olduğu gibi tarih alanında da ciddi araştırma ve inceleme yapmak için, ilmî araştırma usûllerinin bilinmesine ihtiyaç vardır. Bu usûller takip edilmeksizin gerçek manada eserler meydana getirmek mümkün değildir³. Müslümanlar, İslâm tarihi alanında pek çok kaynağa sahip olmalarına rağmen, İslâm dünyasında sistemli bir tarih metodolojisi geliştirememişlerdir. Her ne kadar başta İbn Haldun olmak üzere, Birûnî, İbn Miskeveyh, Reşidüddin Tabib, İbn Saib el-Mağribî, Taceddin es-Sübkî, Muhyiddin el-Kaficî ve es-Sehâvî gibi tarihçilerin, özellikle tarih tenkidi alanında önemli katkıları olsa da, İslâm tarih metodolojisi hâlâ tam anlamıyla ortaya konulmuş değildir⁴.

Filibeli'nin tarih metodolojisiyle ilgili görüşlerine geçmeden önce, bu alanın öncüsü sayılan İbn Haldun'dan kısaca bahsetmemiz gerekir. İbn Haldun sadece İslâm tarihi değil, dünya tarihinde tarih eleştirisi ve tarih felsefesi yapan ve sistem kuran ilk kişidir. Onun geliştirdiği türden bir tarih felsefesiyle karşılaştırılabilecek batılı ilk filozof, 18. yüzyıl temsilcisi Vico'dur⁵. İbn Haldun, tarih yazıcılığını, hikâye etme, aktarma, anlatma (narration) etkinliğinden kurtarıp; izah etme, açıklama (explication) etkinliğine ulaştırmıştır. Ona göre böyle bir bilim, yani tarih, ancak her zaman en genel ve en temel olanın nazariyatı ile ilgilenen bir felsefe ile temellendirilebilir⁶.

İbn Haldun'un tarih eleştirisi ve felsefesi hakkındaki ileri fikirleri, batının aksine daha sonraki asırlarda Türk-İslâm dünyası tarafından unutulmaya terk edilmiştir, onun en önemli eseri olan Mukaddime ancak 18. yüzyıl ortalarında Arapça'dan Osmanlıca'ya çevrilebilmiştir. Bu ilgi de, onun tarih filozofu ve metodolog yönüne değil, İslâm tarihçiliği yönüne odaklanmıştır⁷. Türk-İslâm tarihçiliği alanında bu eksikliği giderme hususunda Filibeli'nin çabaları ve fikirleri, İbn Haldun'un unutulmaya bırakılan tarih filozofu ve metodolog yönlerinin asrımıza yansması olarak görülebilir⁸. Bu

¹ Uludağ, Süleyman, *İslâm Siyaset İlişkileri*, İstanbul 1998, s. 12

² *İslâmî Bilimde Metodoloji Sorunu*, (Yay. Haz. Mehmet Paçacı), Ankara 1991, s. 7-9, 85

³ Kütükoğlu, Mübahat, *Tarih Araştırmalarında Usûl*, İstanbul 1990, s. XIII

⁴ Hizmetli, Sabri, *İslâm Tarihçiliği Üzerine*, Ankara 1991, s. 72, 84-92

⁵ Özlem, Doğan, *Tarih Felsefesi*, İstanbul 1992, s. 28

⁶ Özlem, Doğan, *Tarih Felsefesi*, s. 29-30

⁷ Özlem, Doğan, *Tarih Felsefesi*, s. 32-33

⁸ Filibeli'nin İbn Haldun ile tarih alanındaki ortak yönleri için bk. Yılmaz, Yasin, *Filibeli Ahmed Hilmi'nin Hayatı ve Tarihçiliği*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1994, s. 133-136

anlamda tarihî olayları felsefî temellendirmelerle izah etme geleneğini tekrar gündeme getirmesi sebebiyle Filibeli, İslâm tarihi çalışmaları alanında önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir.

Ahmet Hilmi'nin eserlerinde, aynen İbn Haldun'da olduğu gibi, felsefî düşünce ve anlayış ön plâna çıkmış, ve o felsefî konulara derin vukufiyetiyle tarih felsefesi yapmıştır. Bu nedenle son dönemde yazılmış olan İslâm tarihleri arasında onun eseri ayrı bir önem kazanmaktadır⁹.

Biz bu çalışmamızda, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yetişen ilim ve fikir adamı, aynı zamanda da bir tarihçi olan Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi'nin önemli eserlerinden biri kabul edilen "İslâm Tarihi"nde ele aldığı tarih metodolojisi hakkındaki fikirlerini ortaya koymaya çalışacağız. İslâm tarih ve kültürüne önemli katkıları olan Filibeli'nin tarih metodolojisiyle ilgili görüşlerinin, dünyada ve ülkemizde İslâm tarihi alanında yapılacak çalışmalara ışık tutacağını umuyoruz.

ŞEHBENDERZÂDE FİLİBELİ AHMED HİLMİ

Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, H. 1281(M.1865) yılında bu gün Bulgaristan sınırları içinde yer alan Filibe şehrinde dünyaya geldi. Babası Babapaşazâde Şehbender Süleyman Bey, annesi Şevkiye Hanım'dır. Galata Sultanisi'nden mezun olan Ahmed Hilmi, 1890 yılında Duyûn-i Umûmiye İdaresinde memur sıfatıyla Beyrut'a gönderildi. Daha sonra Jön Türkler grubuna katılarak Paris, Londra ve Kahire'de bu teşkilat adına siyasî faaliyetlerde bulundu. 1901 yılında İstanbul'a gelen müellif, kısa süre sonra Fizan'a sürgün edildi. Meşrutiyetin 1908 senesinde ikinci defa ilân edilmesiyle İstanbul'a geri döndü. İttihad-ı İslâm isimli haftalık bir gazete neşrine başladı. Bu gazete kapanınca İkdâm ve Tasvîr-i Efkâr'da siyasî ve felsefî makaleler yazdı. Daha sonra da Hikmet Ceride-i İslâmiyesi isimli bir mecmua çıkardı¹⁰.

Ziya Nur, Filibeli'nin ilmî kişiliği hakkında şunları söylemektedir: "Ahmed Hilmi, açık ifadesi, sâde üslubu, yazının her nev'inde kalem oynatması, pek çeşitli mevzulardaki bilgi hamulesi ile, meşrutiyet devrinin çok kıymetli mütefekkirlerinden biri olarak görünmektedir. Meşrutiyet'ten ölümüne kadar süren 6 sene gibi kısa müddet içinde 40'a yakın eser ve yüzlerce makale yazdığı görülmektedir. Bu, bir muharrir için kolay kolay erişilemeyecek bir velûdiyettir ve misline rastlamak zordur"¹¹.

Şehbenderzâde 17 Ekim 1914 yılında 50 yaşında iken vefat etti¹².

⁹ Yılmaz, Yasin, *Filibeli Ahmed Hilmi*, s. 88, 119

¹⁰ Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 1979, s. 278; Bolay, Süleyman Hayri, *Türkiye'de Ruhcu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi*, İstanbul 1979, s. 136-137; Nur, Ziya, Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *İslâm Tarihi*, I-II, İstanbul 1982, I, s. XIX-XXIII; Kara, İsmail, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*, I-III, İstanbul 1986, I, 3-4; Yılmaz, Yasin, *Filibeli Ahmed Hilmi*, s. 51-57

¹¹ Nur, Ziya, s. XXIV. Müellifin eserlerinin listesi için bk. Tahir, Bursalı Mehmed, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1972, II, 164; Ülken, Hilmi Ziya, s. 278-287; Bolay, s. 138; Nur, Ziya, s. XXVIII-XXXIII

¹² Nur, Ziya, s. XXVII

İSLÂM TARİHİ¹³

Filibeli'nin hayatı hakkında verdiğimiz bu malumattan sonra, metodolojiyle ilgili görüşlerini tespit ettiğimiz "İslâm Tarihi" adlı eseri ve muhtevasından da kısaca bahsetmek istiyoruz. Şehbenderzâde'nin en önemli eseri olan "İslâm Tarihi", 1326 ve 1327 yıllarında birer cilt olmak üzere iki cilt halinde neşredilmiştir¹⁴. Bu kitap "İslâm Tarihi" adını taşımakla birlikte, İslâm tarihi konularıyla ilgili olan diğer ilimler hakkında da bilgiler ihtiva etmektedir. Buna göre tarihle irtibatlandırılabilir her ilim dalı (meselâ, dinler tarihi, fıkıh, kelâm, mezhepler tarihi, felsefe vs.) ile ilgilenenler bu eserden istifade edebilirler¹⁵. Filibeli'nin bu çalışması, genelde tarihin, özelde de İslâm tarihinin diğer ilimlerle ilgisini hem pratik hem de teorik olarak ortaya koyması bakımından da güzel bir örnek oluşturmaktadır.

Kitabın birinci cildi, uzun bir girişle başlamaktadır ki, bizim çalışmamıza bu kısım kaynaklık etmektedir. Bu cildin bölüm başlıkları şöyledir: Arab Yarımadası ve Arab Kavmi, İslâm'dan Evvel Arablar, İslâm'ın Zuhûrundan Evvel Dünya Ahvâli, Velâdetten Bi'sete Kadar, Hazret-i Muhammed'in Risâleti, Bi'setten Hicrete Kadar, Peygamber'in Mi'râcı, Hicretten İrtihâl Kadar, Peygamber'in Hayatı, İrtihâl ve İrtihâl Esnasında Erkân ve Müslümanlığın Durumu, Şemâili, Ahlâkı ve Hususiyetleri, Felsefe ve Sosyoloji, İslâm Dini, Mühim Meseleler, Ruh ve Garîbeleri, Dinlerin Mukayesesi, Hükûmet Şekli ve Şûrâ Erkânı, Ashâb'ın Mertebeleri ve Fazilet Meselesi.

İkinci ciltte ise şu konular vardır: İlk İhtilâf, Hazret-i Ebu Bekir'in Hilâfeti, Hz. Ömer'in Hilâfeti, Hz. Osman, Muhakeme, Hz. Ali'in Hilâfeti, Emeviler Devri, İlk Hukukçular ve İlk Mezhepler, Sâir Mezhepler, Tasavvufun Safhaları ve Müfrit Meslekler, Batıniye, Hurûfiye, Abbasîler Devri, Alevîler, Endülüs Müslümanları, Afrika'da İslâmiyet, Türkler ve İslâm, Ehl-i Salib, Moğollar ve İslâm, Tarikatlar, Osmanlı Türkleri, Vahhâbîler ve Bazı Teşebbüsler, İnhitât ve Sebepleri, İslâm'ın İnhitâtı, Hâl-i Hazırda İslâm, Islâhat ve İstikbâl.

Konu başlıklarından görüleceği üzere Şehbenderzâde, İslâm tarihinin sadece siyasî yönünü değil, sosyal, kültürel, dinî vs. tüm yönlerini eserinde incelemiştir. Bu nedenle eser, sadece tarihçiler için değil, diğer sosyal ve dinî ilimler alanında araştırma yapanlara da kaynaklık yapacak niteliktedir.

¹³ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *İslâm Tarihi*, I-II, Kostantiniyye 1326-1327

¹⁴ Bu eser, Mümin Çevik (İstanbul 1971-Doğan Güneş Yayınları) ve Ziya Nur tarafından (İstanbul 1982-Ötüken Yayınları) sadeleştirilerek neşredilmiştir. Ziya Nur, eseri sadeleştirmekle kalmayıp, giriş kısmında müellif ve eseri hakkında tanıtıcı bilgiler vermiş, ayrıca gerekli gördüğü bölümlere de kıymetli ilaveler yapmıştır.

¹⁵ Yılmaz, Yasin, *Filibeli Ahmed Hilmi*, s. 87

FİLİBELİ’NİN TARİH METODOLOJİSİYLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

Şehbenderzâde, eserinin giriş kısmından önce, “Okuyucuyla Hasbihal” başlığı altında metodolojinin öneminden, Müslümanlar’ın buna ihtiyacından ve kendisini böyle bir eser yazmaya sevk eden sebeplerden bahsetmektedir.

Müellif, kainattaki değişim ve etkileşime işaret ederek, bu değişimden fikirlerin de nasibini alacağını ifade edip, ardından da değişmeyen, sabit kalan esasların olduğunu söyler ve bunu “giyim şekilleri” ve “giyim fikri”yle örneklendirir. Giyinme şekilleri, her kültür ve coğrafyaya göre değiştiği halde, “giyim fikri” her yerde sabit kalmıştır. İnsan için aslolan, kainattaki değişen ve sabit kalan tezahürleri tespit etmektir¹⁶.

Filibeli’nin ortaya koyduğu hususlardan biri de, Avrupa karşısından bilim ve teknik alanında geri kaldığımız gerçeğidir. Bu geri kalmışlığı telâfi etmek için onları olduğu gibi taklit etmemizin doğru olmadığını, bunun yerine sadece gelişme (tekamül) fikrinin alınması gerektiğini ifade eder. Bunun için de, ilahiyât ve felsefe gibi, Müslümanlar’ın geri kaldıkları ilim şubelerini geliştirmeli, bu alanda ilim adamı yetiştirmeye ve eserler ortaya koymaya çalışmalıyız, teklifinde bulunur¹⁷.

Bilim ve teknik alanındaki eksiklerimizi tespit eden Şehbenderzâde, tarihçiliğimizi de tenkit eder. Ona göre, diğer milletlerle karşılaştırıldığı zaman, İslâm aleminde pek çok tarihçinin yetiştiği ve sayısız tarih eserinin yazıldığı görülecektir. Ancak bu eserler, tahlil ve tenkitten yoksun olmaları nedeniyle, birbirinin tekrarı olan kurş bilgi yığını, bazen de israiliyat ve hurafeler şeklinde karşımıza çıkmaktadırlar. Bu çeşit tarih kitapları telif eden müelliflerin yanında Birûnî, İbn Haldun gibi tarihçiler, tenkit ve tahlilî üsüle göre eserler yazmışlarsa da, azınlıkta kalmışlardır. Bunun sebebi de, İslâm dünyasında tarih felsefesi, tarih tenkit ve tahlil üsülünün gelişmemiş olmasıdır. Hal böyle olunca, metod yetersizliği ortada iken, müslüman müverrihlerden mükemmel tarih eseri yazmalarını beklemek hayal olacaktır¹⁸.

Ahmed Hilmi, tarihî malzeme ve kaynağın bolluğuna rağmen, bir tarih metodolojisi oluşturamadığımızdan dolayı Müslümanlar’ın bu alanda dikkate değer eserler veremediklerini; buna karşılık batılıların, geliştirdikleri bilimsel metodlarla bizim kaynaklarımızdan istifade ederek bir çok tarih kitabı telif ettiklerini söyler ve Dozy’nin Abdullah Çevdet tarafından dilimize çevrilen “İslâmiyet Tarihi” kitabını buna örnek gösterir. Müslümanlar’ın, İslam aleyhindeki fikirleriyle kendilerini rencide eden bu eserden oldukça

¹⁶ Şehbenderzâde, *İslâm Tarihi*, I, 2

¹⁷ Şehbenderzâde, *İslâm Tarihi*, I, 3

¹⁸ Şehbenderzâde, *İslâm Tarihi*, I, 6-7

rahatsız olduklarını, buna reddiyelerle cevap yetiştirmeye çalıştıklarını, fakat ilmî metodlardan uzak reddiyelerin, birer tepki mahsulu oldukları için, istenilen neticeyi vermediklerini ifade eder¹⁹.

Filibeli, Müslümanlar'ın genelde metodoloji, özelde de tarih metodolojisi alanındaki eksikliklerini vurguladıktan sonra, kendisinin de bu husustaki noksanlıkları gidermeye yardımcı olacağını umduğu bu eseri yazmaya karar verdiğini söyler. Ancak, bu eseri yazma aşamasında büyük tenkitlerle karşı karşıya kaldığını da ifade eder. "İctihat kapısı" kapandı diye hüküm koyanların, her türlü yeniliğe engel olduklarını, bunun da Müslümanlar'ın ilmen ve fikren geri kalmasına sebep olduğunu, kendisinin ise bu tenkitleri hiç dikkate almadan, doğru bildiği şekilde eser yazacağını belirttiikten sonra, "Hasbihal"ini şu sözleriyle tamamlar: "Bu maruzatımız-dan maksadımız, müctehidlik davası veyahut şu eseri yazmak için mecburiyette kaldığımız değildir. Hiç olmazsa, ictimaiyyata ait hususattan milli ittilâyâ saadet ve hayatımıza mütedâir maddelerde yavaş yavaş seleflerimizin sözlerinden başka sözleri de işitmeye ve hazmetmeye alışmalıyız"²⁰.

Şehbenderzâde, metodolojinin önemini "Hasbihal"inde vurguladıktan sonra, eserinin girişinde (Medhal) tarih metodolojisi sisteminin önemli bir bölümü olan tarih kavramlarını açıklamaya geçer. Kavramların başında tabîî olarak tarih gelir. Müellif, tarihi "İnsanların ilk zuhurundan itibaren nasıl yaşadıklarını, ne yaptıklarını, ne düşündüklerini bildiren malumat mecmuasıdır", şeklinde tarif eder. Ardından tarih ilmiyle ilgili olan ve bazen birbirleriye karıştırılan esâtir ve hurafât tabirlerini ve bunların birbirleriyle olan benzerlik ve farklılıklarını izah eder. Esâtir=Mythe, ona göre insanların hayallarında icat ettikleri kaybolmuş timsalleridir. Esâtir, insanoğlunun herşeyi bilmek istemesinden doğmuştur ve tarihi kıymeti yoktur. Hurafât ise, doğru vakaların hayal neticesinde tahrif edilmesiyle ortaya çıkar. Hurafât, temeli tarihe dayandığı için, esâtire göre tarih için daha önemlidir. Bu kavramlara bir de Rivâyât-ı Akvâm=tradition, gelenek, an'aneyi de eklemek gerekir²¹.

Tarih çalışmalarında konuların daha iyi anlatılabilmesi için tarih dönemlerinin bölümlenmesine gidilmiştir. Tarih genelde tarih öncesi ve tarih sonrası olarak ikiye ayrıldıktan sonra tarih öncesi, taş devri, tunç devri ve demir devri olarak sıralanmakla beraber, bu sıralamanın kesin olduğu iddia edilemez. Zira günümüzde dahi hâlâ taş aletleri kullanan, yani taş devrini yaşayan insanların varlığına şahit oluyoruz. Tarih sonrası taksimat ise Kadim zamanlar, Orta çağ ve Son çağ olarak yapılmaktadır. Bunun yanında Tarih-i

¹⁹ Şehbenderzâde, *İslâm Tarihi*, I, 7

²⁰ Şehbenderzâde, *İslâm Tarihi*, I, 8-11

²¹ Şehbenderzâde, *İslâm Tarihi*, I, 12-14

Enbiyâ, İslâm Tarihi gibi hususî anlamda tarih bölümlemeleri de yapılmaktadır²².

Filibeli, tarih bölümlemesinden sonra, tarihin kaynaklarından bahseder. Eski milletlerden kalan eserler, mabetler, piramitler, levhalar, yazılı eserler, destan vs. rivayetler tarihe kaynaklık etmektedirler²³.

Müellif, Giriş'in ikinci bahsinde felsefeyi ele almaktadır. Şebbenderzâde, herhangi bir eseri tetkik için veya bir tartışmaya girişmeden önce, gerek eserin müellifi, gerekse muhatabımızın felsefi düşüncesini bilmenin gereğine işaret etmekte, "Böyle olmazsa, insanın elinde hakikat miyarı ve tetkik ölçüsü bulunmayacağından, zıt fikirlerin oyuncağı olur, ya yazılan şeyi sebepsiz reddetmek veyahut muhakemesiz kabul etmek zorunda kalır" diyerek, felsefe bilmenin lüzumunu açıklamaktadır²⁴. Zamanımıza kadar geçen dönemde insanlar, neden-niçin sorularına cevap vermeye çalışan felsefe alanında bir çok görüşler serdetmişler ve neticede materyalizm, hümanizm, rasyonalizm, realizm gibi felsefi sistemler geliştirmişlerdir. Neticede insanlar, az veya çok kendi fikirlerini bu sistemlerle ifade eder hale gelmişlerdir. Bu nedenle insanların fikirlerini tespit ve tenkit ederken, onların hangi felsefi düşünce sistemine dahil olduklarının bilinmesi, bize muhatabımızı tanımada önemli ipuçları vermekte ve karşımızdaki şahsı veya eseri daha tutarlı bir şekilde inceleme ve tenkit etme imkânı sağlamaktadır. Bundan dolayı, hayatın her yönüyle ilgilenen felsefenin tüm ekolleri ve görüşlerinin detaylı bir şekilde bilinmesine ihtiyaç vardır. Tarihi de bu bilgi alanında yeterli donanıma sahip olmalıdır²⁵. Asırlardan beri bize intikal eden ve ancak ciltlerle kitapta anlatılabilecek bu felsefi birikimi ve felsefi sistemleri kısaca anlatmanın zorluğuna işaret eden Filibeli, özet de olsa bir malumat aktarmanın gereğini duyduğundan, tarihi için önemli bulunduğu bazı felsefe sistemlerini kısaca tanımaktadır. Müellifin sadece ıstılah manalarıyla açıkladığı felsefe sistemleri şunlardır: Akliyyûn, Akılcılar = Rasyonalizm; Zihniyyûn = Zihinciler, İdealizm; Hissiyyûn = Sensualizm; Tenkitçiler = Kritisizm; İsbat ve Tekâmülcüler = Pozitivizm, Evolutionizm; Maddiyyûn ve Ferdiyyûn = Materyalizm ve Monizm; Vücutiyyûn, Ruhaniyyûn = Panteizm, Spritualizm; İlahiyyûn = Deizm²⁶.

Ahmed Hilmi, felsefenin önemi ve felsefi düşünce sistemlerinin bilinmesinin gereği gibi konuları aktardıktan sonra, din konusuna geçerek din-felsefe ilişkilerini ele almakta, ardından dinin tarifi, din hissi, dinin lüzumu ve dinin faidelerinden bahsetmektedir²⁷. Anlaşılan, insanı konu alan tarih, felsefe ve din ayrımının mümkün olmadığını müellif burada vurgulamak istemiş, bu

²² Şebbenderzâde, *İslâm Tarihi*, I, 14-16

²³ Şebbenderzâde, *İslâm Tarihi*, I, 16

²⁴ Şebbenderzâde, *İslâm Tarihi*, I, 17

²⁵ Şebbenderzâde, *İslâm Tarihi*, I, 17

²⁶ Şebbenderzâde, *İslâm Tarihi*, I, 17-21

²⁷ Şebbenderzâde, *İslâm Tarihi*, I, 24-37

alanlardan herhangi birinin incelenmesi esnasında diğerlerinden müstağni kalmanın mümkün olmayacağı düşüncesini ortaya koymuştur. Filibeli dinin yeri ve önemini belirttiikten sonra, dinsizliğin toplum üzerindeki menfi tesirlerini ve ahlâkın ortadan kalkmasının tehlikelerini izah eder²⁸. Din konusundaki görüşlerini, dinlerin tasnifi²⁹ ve din münekkitlerinin fikirleriyle tamamlar. Din münekkitleri başlığı altında Kant, Spinoza, Strauss, Bauer ve Renan'ın görüşlerini ele alıp tenkidî bir şekilde değerlendirir³⁰.

Filibeli tarih metodolojisiyle ilgili görüşlerine gayr-i müslim tarih ve tenkitçilerin fikirlerini zikrederek son vermektedir. Ona göre tarihle bilimsel anlamda meşgul olan herkesin, bu müellifleri ve fikirlerini en iyi derecede bilmesi onların İslâm tarihi ile ilgili yaptıkları tahribatı tespit ve tamir için çok lüzumludur. Müellif, bu şahısların başında Volter'i zikreder. Volter, "Mohammed ou le Fanatisme", (Muhammed yahut Taassub) isimli bir tiyatro eseri yazmış ve gerek İslâmiyet, gerekse Hz. Peygamber hakkında batı insanına yanlış ve taraflı bilgiler vermiştir³¹. Henri De Bornic de Volter'in çalışmasına benzer bir eser yazmıştır³².

Ahmed Hilmi, daha sonra eserinde en çok eleştiriye tabi tuttuğu müsteşrik Dozy'nin eseri ve fikirlerini ele alır. Zaten Şehbenderzâde bu müsteşriğin eserine reddiye yazmak niyetiyle oluşturulan komisyonun hedefini gerçekleştirememesi neticesinde, tek başına böyle bir eser yazmaya niyetlendiğini daha önce belirtmiştir³³. Ancak Filibeli'nin İslâm Tarihi, "Dozy şöyle dedi, biz şöyle diyoruz", şeklinde bir reddiye değil, bu alanda sistemli ve orijinal olarak yazılmış bir tarih çalışmasıdır³⁴. Bununla birlikte müellif, müsteşriklerin İslâm tarihi konularındaki ithamlarını, Dozy'nin fikirleri çerçevesinde ele alarak cevap vermektedir.

Şehbenderzâde eserinin girişinde Ünlü Filozof Ernest Renan ve onun fikirlerinden genişçe bahsetmektedir. Renan'ın "Din Tarihi Hakkında Mütalaâlar" isimli eserinde, Hz. Peygamber'i son derece tarafsız bir şekilde tedkik ettiğini ifade ettikten sonra, ancak onun bütün değerlendirmelerinde tarafsız bir şekilde davrandığını söylemenin yanlışlığına işaret ederek, Renan'ın hatalı bulduğu yönlerini eleştirir³⁵. Müellif, Renan'dan sonra Carre de Vaux'un fikirlerini ele almakta ve bu müsteşriğin cihad ve kadınların örtünmesi konusundaki eleştirilerine cevap vermektedir³⁶.

²⁸ Şehbenderzâde, *İslâm Tarihi*, I, 38-46

²⁹ Şehbenderzâde, *İslâm Tarihi*, I, 47-74

³⁰ Şehbenderzâde, *İslâm Tarihi*, I, 74-80

³¹ Şehbenderzâde, *İslâm Tarihi*, I, 81

³² Şehbenderzâde, *İslâm Tarihi*, I, 82

³³ Şehbenderzâde, *İslâm Tarihi*, I, 82-83

³⁴ Nur, Ziya, s. XXXII

³⁵ Şehbenderzâde, *İslâm Tarihi*, I, 83-90

³⁶ Şehbenderzâde, *İslâm Tarihi*, I, 91-90

Filibeli, fikirleri hakkında izahat verdiği bu üç müsteşrikten sonra sırasıyla Garsain de Tassy, Caussin de Perceval, Weil, Muir, Chante pi de la Cosie gibi doğubilimcilerin eserleri hakkında kısa bilgiler vererek, “İslâm Tarihi” girişinde serdettiği metodolojiyle ilgili görüşlerini tamamlamaktadır³⁷.

Biz, Şebbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi'nin buraya kadar aktarmaya çalıştığımız, tarih metodolojisiyle ilgili görüşlerini bir kaç maddede özetlemek istiyoruz.

1. Müslümanların bilimsel anlamda en büyük eksikliklerinden birisi şüphesiz metodolojidir. Tarih sahasında da bu eksikliğin olduğu açıktır. Tarih felsefesi ve tarih tenkidi gelişmediği için, Müslümanlar tarih alanında önemli ve orijinal eserler ortaya koyamamışlardır.

2. Tarih felsefesi, tarih tenkidi gibi usüllerin batıda bizden çok daha ileride olduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Bu nedenle bizlerin, bu metodları alma ve istifade etme mecburiyetimiz vardır. Bu alanda tutucu davranmanın veya batı karşısında komplekse girmenin bir anlamı yoktur.

3. Tarih alanında inceleme yapacak kişinin, düşünce sistemlerini ortaya koyan felsefe, bilhassa tarih felsefesi hakkında yeterli bilgi sahibi olması lazımdır. Buradan biz, gerek tarih eseri yazacak müelliflerin, gerek tarih ilmini talep eden öğrencilerin, gerekse bu ilme merak duyan insanların, bir tarihi eser okumadan önce mutlaka belli düzeyde felsefi altyapıyı elde etmeleri gerektiğini söyleyebiliriz. Müellifin bu tespite ulaşmasında, kanaatimizce kendisinin aynı zamanda felsefeci olmasının etkisi vardır³⁸.

4. Tarihçi, aynen tarih gibi insanı konu alan dinler hakkında da gerekli ve yeterli bilgi donanımına sahip olmalıdır. Din konusunda yazılmış eserleri ve müelliflerin fikirlerini iyi tanımalıdır.

5. Nihayet tarihçi, İslâm, Hz. Peygamber veya İslâm tarihinin herhangi bir dönemi ya da şahsiyeti hakkında eser yazmış olan müsteşriklerin fikirlerini ve onların eserlerini iyi tetkik etmeli, bir taraftan onların görüşlerinden istifade etmeyi düşünürken, diğer taraftan da onların İslâm ve Hz. Peygamber hakkında yaptıkları mesnetsiz ve haksız eleştirilerini, yine onların da kabul ettiği tarih tenkit usülleri çerçevesinde cevaplamalıdır³⁹.

³⁷ Şebbenderzâde, *İslâm Tarihi*, I, 95-96

³⁸ Hizmetli, *İslâm Tarihçiliği Üzerine*, s. 92

³⁹ Filibeli'nin tarih anlayışı hakkında geniş bilgi için bk. Yılmaz, Yasin, *Filibeli Ahmed Hilmi*, s. 119-135